

Prof. dr hab. Danuta Walczak-Duraj
Katedra Socjologii Polityki i Moralności IS
Uniwersytetu Łódzkiego

Łódź, dnia 21 lutego 2019 r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Kamila Mateusza Kuśmidra
pt.: *Polityczno-społeczne i kulturowe wymiary emigracji młodzieży z Polski do
Wielkiej Brytanii***

Promotor rozprawy:

dr hab. Ryszard Machnikowski, prof. Uniwersytetu Łódzkiego

1. Określenie trafności wyboru i oryginalności problemu badawczego podjętego w rozprawie

Recenzowana rozprawa ma wyraźnie charakter interdyscyplinarny, o czym świadczy zarówno jej zakres tematyczny, zaplecze teoretyczne rozprawy, założenia metodologiczne jak i sam projekt badawczy, stanowiący podstawę części empirycznej pracy. Plasuje się ona na pograniczu kilku dyscyplin i subdyscyplin mieszczących się w dziedzinie nauk społecznych, przy czym najwyraźniej zaznacza się obecność paradygmatu przynależnego zarówno naukom o polityce jak i socjologii, w tym socjologii polityki i socjologii młodzieży. W pracy występuje też nawiązanie do ekonomii, zwłaszcza ekonomii instytucjonalnej, geografii czy do stosunków międzynarodowych. Wiodącym celem podjętym w pracy jest, jak pisze Autor: (...) *rozpoznanie przyczyn oraz motywów skłaniających młodych do wyjazdu z Polski, funkcjonowanie polskich migrantów na brytyjskim rynku pracy, charakteru więzi społecznych oraz planów związanych z migracją powrotną: W jaki sposób zmiany instytucjonalne, dotyczące przystąpienia Polski do UE w 2004 r. wpłynęły na zachowania migracyjne Polaków* (s. 9). Problematyka podjęta w pracy jest z pewnością nie tylko bardzo ważna ale i bardzo aktualna, ponieważ w zależności od ostatecznych rozstrzygnięć związanych z brexitem strategie życiowe Polaków związane z pobytem i wykonywaniem pracy w WB mogą ulec zmianie. Wszak Doktorant prognozuje (s.8), że zachowania migracyjne Polaków będą narastać, ale być może już nie do WB. Wg danych z 2018 r. liczba obywateli UE pracujących w WB wynosiła 2,28 mln osób w tym aż 1 mln stanowili Polacy. Jednak w tym samym roku

liczba emigrantów z Polski mieszkających w tym kraju znacząco spadła (o 86 tys.); spada też liczba emigrantów z kilku innych krajów UE.

Autor rozprawy formułując tak bardzo szeroki (wydaje się, że jednak za szeroki) a zarazem zróżnicowany kontekst teoretyczno-tematyczny związany z międzynarodowymi procesami migracyjnymi dotyczącymi Polaków, w toku podjętych badań empirycznych szukał odpowiedzi na podstawowy problem badawczy, odnoszący się do rozpoznania (...) *postaw młodzieży polskiej wobec migracji z kraju* (s. 9), co z pewnością spełnia warunki brzegowe oryginalności problemu badawczego.

Główny problem badawczy skonkretyzowany został poprzez sformułowanie sześciu problemów (pytań) szczegółowych, na które Autor rozprawy zamierzał uzyskać odpowiedzi w wyniku zarówno opisu, diagnozy jak i interpretacji zebranego materiału empirycznego:

1. Czym jest uwarunkowana wielkość emigracji obywateli polskich?
2. Jakie jest deklarowane przez studentów zainteresowanie migracją zarobkową do Wielkiej Brytanii?
3. Jakie są według badanych główne przyczyny wyjazdów młodych ludzi z wyższym wykształceniem za granicę w celu podjęcia pracy zarobkowej?
4. Czy doświadczenia migracyjne studentów różnych płci wykazują dyferencjację?
5. Czy istnieją dysproporcje w doświadczeniach migracyjnych studentów w zależności od stopnia ich wykształcenia?
6. Czy istnieje dysharmonia w doświadczeniach migracyjnych studentów będących z różnych miejsc pochodzenia?

2. Ocena poprawności i kompletności problemów badawczych oraz hipotez badawczych

Temat rozprawy, jej wiodący cel i oczekiwane rezultaty określone zostały w sposób jednoznaczny i wiele obiecujący zarówno z poznawczego jak i aplikacyjnego punktu widzenia. Wybór złożonych podstaw teoretycznych prowadzonych rozważań, mieszczących się we wcześniej wymienionych dyscyplinach i subdyscyplinach naukowych oraz przyjęte rozstrzygnięcia metodologiczne czynią rozprawę zamierzeniem oryginalnym. Oczywiście, przy założeniu, że w ocenie pracy doktorskiej za najważniejsze uznamy trafność wyboru strategii procesu badawczego i pracy z danymi empirycznymi. Doktorant z pewnością

dysponował wyraźnymi przesłanki ku temu, choć być może nie końca wyraźnie zaznaczonymi w pracy, by ramy teoretyczne rozprawy dotyczące problematyki postaw młodzieży polskiej wobec migracji z kraju, a de facto młodzieży studenckiej, umieścić w bardzo szerokim, dość jednak enumeratywnie potraktowanym kontekście procesów i doświadczeń migracyjnych oraz polityki migracyjnej. Zbyt mało natomiast miejsca poświęcił Autor choćby krótkim rozważaniom na temat zróżnicowania czynników składających się z jednej strony na formalną możliwość, a drugiej zaś na zróżnicowanie gotowości rozważenia przez młodzież kończącą szkołę średnią i młodzież studencką perspektywy wyjazdu do Wielkiej Brytanii i innych, wybranych krajów UE. Na ową gotowość mają przecież wpływ nie tylko kwestie finansowe i/czy możliwość doskonalenia języka angielskiego, ale również wymienione w tytule rozprawy endogenne czynniki, dotyczące zmieniającego się przecież w ciągu prawie piętnastu lat od wejścia Polski w struktury unijne klimatu społecznego, politycznego i kulturowego, panującego w Polsce. Nie bez znaczenia, jak wynika z badań, są również w odniesieniu do osób młodych czynniki związane z rozwojem zawodowym, co odróżnia tę kategorię emigrantów od starszych osób, kierujących się głównie motywami ekonomicznymi, co powoduje, że osoby te relatywnie częściej rozważają możliwość powrotu do kraju.

Recenzentka przystępując do zapoznania się z treścią rozprawy, by w dalszej kolejności dokonać jej oceny z różnych punktów widzenia, posiłkowała się oczywiście treścią tych pytań badawczych, które z założenia winny być eufunkcjonalne wobec podstawowego problemu (pytania) badawczego. W związku z tym, nie odnosząc się jeszcze szczegółowo do treści rozprawy, chciałam poczynić dwie uwagi. Jedną z nich dotyczy tego, że pierwsze pytanie badawcze, dotyczące uwarunkowań wielkości emigracji obywateli polskich wykracza poza wiodący problem badawczy, jakim są **postawy młodzieży polskiej wobec migracji z kraju**. Ten szczegółowy problem badawczy dobrze wybrzmiał w pierwszej, choć nie wydzielonej części rozprawy; nie mógł się jednak odnosić do badań własnych Doktoranta.

Druga uwaga dotyczy pewnej niezręczności i ogólnikowości w formułowaniu pytań badawczych: czwartego, piątego i szóstego. Być może lepiej brzmiałyby:

pyt. 4- Czy płeć wpływa na różnicowanie doświadczeń migracyjnych studentów i na czym to różnicowanie polega?;

pyt. 5- Pytanie to jest niejasne, ponieważ jego sformułowanie sugeruje, iż chodzi o zakończone kształcenie (stopnia I, II lub III) studentów, a przecież w badaniu pytano osoby

studiujące na I, II lub III stopniu; zatem może lepiej byłoby: *Czy istnieją dysproporcje w doświadczeniach migracyjnych studentów w zależności od stopnia kształcenia wyższego?*

Pyt. 6- używanie określenia: miejsce pochodzenia w odniesieniu do studentów jest nie tylko niejasne, ale również zbyt ogólne. Pytając o miejsce zamieszkania zakładamy, że wielkość miejscowości a zwłaszcza to, czy mamy do czynienia ze środowiskiem wiejskim czy wiejskim ze względu na wiele innych pośrednich zmiennych z tym związanych (m.in. odmienności w kapitale społecznym, stopnia względnej homo- czy też heterogeniczności społeczności w której przebiegała socjalizacja itd.), wpływa np. na skłonność do zmiany kontekstów kulturowych, tak ważnych przy problematyce migracyjnej. Jednak to, co wydaje się tutaj najważniejsze to fakt, iż część studentów mieszka na stałe i studiuje w Łodzi, a część mieszka na stałe w innych miejscowościach. Stąd też należałoby, tak jak to się najczęściej czyni w badaniach nad studentami sformułować pytanie badawcze następującej treści: *Czy miejsce stałego zamieszkania studentów wpływa na różnice w ich doświadczeniach migracyjnych.*

Ponadto sędzę, że Doktorant w trakcie obrony wyjaśni, dlaczego raz w pytaniu badawczym używa w miarę neutralnego określenia: dysproporcje, raz zaś (pyt. 6) dość ocenego określenia - dysharmonia, którego używa się najczęściej wtedy, gdy dany stan rzeczy winien być harmonijny, a przecież w tym problemie badawczym trudno takiej harmonii oczekiwać. Recenzentka po lekturze przedłożonej rozprawy miała również za zadanie dokonać oceny, czy treść odpowiedzi na te pytania badawcze, udzielone przez Doktoranta, miała swoje wyraźne zakotwiczenie zarówno w literaturze przedmiotu jak i w opisie, diagnozie i interpretacji zebranego materiału empirycznego.

Oceniając zatem zarówno podstawowe założenia badawcze jak i przyjętą przez Doktoranta metodologię badań należy stwierdzić, że choć cały projekt badawczy jest interesujący, a Doktorant wyszedł w trakcie jego realizacji obronną ręką, to jednak pojawiło się kilka wątpliwości, uwag i pytań adresowanych do Doktoranta, który swobodnie i kompetentnie porusza się w wybranych, ze względu na temat rozprawy, zarówno klasycznych jak i współczesnych stanowiskach teoretycznych, podejściach w obrębie stosowanych polityk migracyjnych jak i w zróżnicowanych danych statystycznych, nie zawsze możliwych do porównań, choćby ze względu na odmienne niekiedy sposoby uzyskiwania danych empirycznych.

Z perspektywy badań ilościowych, wykorzystywanych w pracy, dla których charakterystyczne są modele hipotetyczno-dedukcyjne, w pierwszej kolejności dokonuje się rozpoznania podstaw teoretycznych przez przegląd literatury przedmiotu i jej krytyczną analizę, by w dalszej kolejności na tej podstawie określić ramy conceptualne badania przez precyzyjne zdefiniowanie pojęć, przy pomocy których zostanie opisany problem badawczy. Jak wiemy, zdefiniowanie zależności między zmiennymi w postaci hipotez może charakteryzować różna moc. Najczęściej wyróżnia się tu trzy stopnie: słabą moc hipotezy (gdy dotyczy istnienia zjawisk lub zależności), średnią moc hipotezy (gdy dotyczy kierunku zależności oraz warunku zajścia określonego zjawiska) oraz silną moc hipotezy (gdy twierdzenia są pewne, a warunki, które muszą być spełnione, są zdefiniowane). Ważnym jest przy tym, by hipoteza była weryfikowalna w oparciu o zgromadzony materiał empiryczny oraz pozbawiona była znamion tautologii i banalności (oczywistości wystąpienia).

Autor rozprawy przyjął do weryfikacji hipotezę wiodącą i sześć hipotez pobocznych (lepiej byłoby je nazwać szczegółowymi, ponieważ mają one za zadanie „rozpisanie na czynniki pierwsze” hipotezy głównej), które zaliczyć można do tzw. hipotez egzystencjalnych, o słabej mocy obowiązywania, które zakładają występowanie danego zjawiska lub relacji pomiędzy określonymi zjawiskami. Hipotezę główną: *Zmiany instytucjonalne dotyczące przystąpienia Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku znacząco wpłynęły na zachowania migracyjne Polaków*, z pewnością można zaliczyć do hipotezy silnej, która weryfikowana była jednak zarówno w oparciu o zgromadzoną literaturę przedmiotu, wśród której znajdują się również pozycje zawierające dane empiryczne innych autorów czy instytucji badawczych jak i w oparciu o badania własne. Być może w naukach o polityce taki zabieg jest poprawny; w socjologii, gdy praca, jak ta recenzowana, mieści się w dominującym kanonie prac teoretyczno-empirycznych, hipotezy formułowane są tylko w odniesieniu do wyników planowanych badań empirycznych. Pozostaje jednak pytanie, jak ta hipoteza koresponduje z tematem rozprawy, która koncentrować się ma na migracji młodzieży do Wielkiej Brytanii? Z pewnością na tę moją wątpliwość uzyskam odpowiedź w trakcie obrony.

Kilka zatem dalszych uwag do sześciu hipotez szczegółowych, które brzmią:

Hipoteza1. *Wielkość migracji obywateli polskich warunkowana jest głównie sytuacją na rynku pracy w kraju wysyłającym.* Hipoteza ta nie odnosi się wprost do badań własnych autora, do emigracji do WB i jest dość niezręcznie sformułowana. O jaki kraj wysyłający chodzi?; domyślałam się, że chodzi o Polskę, ale przecież Polska jako państwo nie wysyła swoich obywateli na emigrację; decyzję tę podejmują sami emigrujący.

Hipoteza 2. *Studenci wykazują dość wysokie (podkreśl. D. W.-D.) zainteresowanie wyjazdami do Wielkiej Brytanii.* Uwaga dotyczy tego, że używając określenia: „dość wysokie”, należałoby przyjąć wcześniej, nawet w sposób arbitralny, wskaźnik (procentowy?, w porównaniu do innych kategorii społecznych?) owego wysokiego zainteresowania; w pracy takiego wskaźnika nie spotkałam.

Hipoteza 3. *Wśród motywów wyjazdów zarobkowych poza granicę Polski dominują głównie motywy ekonomiczne.* Ta hipoteza również nie odnosi się bezpośrednio młodzieży i jej wyjazdów do WB. Ponadto, jeśli mówimy o motywach zarobkowych to jak mogą dominować w nich motywy ekonomiczne? Jakże zatem mogą być inne motywy wyjazdów zarobkowych?- proszę o wyjaśnienie.

Hipoteza 4. *Doświadczenia migracyjne studentów różnych płci będą wykazywały dyferencjację.*

Hipoteza 5. *Doświadczenia migracyjne studentów o różnym stopniu wykształcenia będą zachowywały dysproporcję.*

Hipoteza 6. *Doświadczenia migracyjne studentów z różnych miejsc pochodzenia będą dysharmonijne.*

W odniesieniu do tych trzech ostatnich hipotez uwaga dotyczy tylko warstwy językowej, o czym wspominałam wcześniej, w odniesieniu do czwartego, piątego i szóstego szczegółowego problemu (pytania) badawczego. Tak więc trzy hipotezy szczegółowe, uwzględniające zmienne społeczno- demograficzne (płeć, stopień realizowanych studiów wyższych oraz miejsce zamieszkania) odnoszą się, jak wynika z analiz empirycznych, przeprowadzonych przez Doktoranta, do niewielkiego odsetka studentów, którzy mają już za sobą doświadczenia migracyjne - 14 proc. (77 osób spośród 550 przebadanych). Koncentrując się tylko na tych studentach, którzy wcześniej wyjeżdżali (zazwyczaj w celach zarobkowych) może warto byłoby uwzględnić też inne zmienne niezależne, takie jak rodzaj uczelni czy kierunek studiów. Jednak w załączonym narzędziu badawczym (kwestionariusz ankiety), w nienumerowanej metryczce, po prostu nie ma pytań dotyczących kierunku studiów i rodzaju uczelni (UŁ, Politechnika Łódzka, Społeczna Akademia Nauk), co w odniesieniu do tematyki badań ma bardzo ważne znaczenie.

Podsumowując tę część rozważań, zwłaszcza z perspektywy uzyskanego materiału empirycznego należy stwierdzić, iż sformułowane explicite problemy (pytania) badawcze i hipotezy nie wyczerpują wszystkich ważnych aspektów podjętego tematu, choćby tych, odnoszących się do aspektów politycznych i kulturowych.

3. Ocena stopnia zaawansowania wykorzystanej w rozprawie wiedzy teoretycznej z zakresu nauk o polityce i nauk pokrewnych oraz ocena poprawności struktury

rozprawy (kolejność rozdziałów, proporcje pomiędzy poszczególnymi rozdziałami, kompletność tez, założeń metodologicznych pracy)

Recenzowana rozprawa licząca 275 stron, składa się ze wstępu, pięciu zasadniczych rozdziałów, w tym z rozdziału zatytułowanego- *Wprowadzenie*, które w zasadzie pełni rolę rozdziału metodologicznego, zakończenia, bibliografii, spisu tabel i wykresów oraz załącznika, zawierającego narzędzie badawcze czyli kwestionariusz ankiety kierowanej do studentów studiów stacjonarnych wymienionych wcześniej trzech łódzkich uczelni wyższych.

Wybór podstawy teoretycznej rozważań, oraz przyjęte rozstrzygnięcia metodologiczne czynią rozprawę zamierzeniem oryginalnym. Oczywiście, przy założeniu, do którego jestem głęboko przekonana, że w ocenie pracy doktorskiej za najważniejsze uznać należy trafność wyboru strategii procesu badawczego i pracy z danymi empirycznymi. Struktura pracy jest prawidłowa; poszczególne rozdziały następują po sobie w sposób logiczny zaś sposób prezentowania wiodących wątków umieszczanych w tych rozdziałach w miarę przejrzysty i uporządkowany, choć zdarzają się powtórzenia pojedynczych zdań (np. na str. 11 i 12) i pewna nieadekwatność niektórych śródtytułów w rozdziale piątym (o czym dalej). Poszczególne rozdziały teoretyczne nie zawierają również wydzielonych podsumowań, które stanowiłyby zarówno reasumpcję najważniejszych kwestii w nich zawartych jak i krótkie uzasadnienie przejścia do kolejnego rozdziału (trzeciego, czwartego i piątego). Rozdział piąty- empiryczny, zatytułowany: *Doświadczenia związane z emigracją do Wielkiej Brytanii na przykładzie studentów. Analiza wyników badań własnych*, liczący ponad 120 stron, zawiera tylko (nie licząc wniosków i rekomendacji do działań praktycznych i dalszych badań) pięć śródtytułów, co przy bardzo dużej wielości wątków tematycznych wydaje się być niewystarczające. Co więcej, niektóre tytuły (śródtytuły) są źle oznaczone zakresowo, bądź też w zdecydowany sposób są niezgodne z ich zawartością. Śródtytuł 5.2. -*Wyniki badań* (s.126-151) zawierają nieoznaczone i niewyboldowane hasło (a więc nie ma go w spisie treści): *Wyniki badań pilotażowych* (s. 126 -128), nieoznaczone i niewyboldowane hasło – *Wyniki badań głównych*(s. 129-151), pod którym zamieszczony jest bez żadnego wprowadzenia wykres 5 -*Preferowana lokalizacja zamieszkania w przyszłości*, a potem kolejne wykresy i komentarze do nich, prezentujące otrzymane wyniki badań empirycznych. Ostatnie trzy śródtytuły to: 5.3.-*Doświadczenia migracyjne studentów a płeć*, 5.4.-*Doświadczenia migracyjne studentów a stopień ich wykształcenia*; 5.5.- *Doświadczenia migracyjne studentów a stopień ich wykształcenia*. W punktach: 5.3., 5.4., 5.5 Autor rozprawy nie tylko prezentuje tytułowe doświadczenia migracyjne studentów, ale również bardzo wiele

innych opinii i ocen, np. szanse znalezienia pracy w kraju, szukania pomocy na krajowym rynku pracy (co w odniesieniu np. do I roku studiów licencjackich wydaje się trochę artefaktem) czy stopień przydatności własnego statusu materialnego. Co więcej, nie wydzielając jakimsś śródtytułem prowadzonych analiz w odniesieniu do tych studentów, którzy mają już jakieś doświadczenie w praktykach migracyjnych (niewielki odsetek) spośród wszystkich badanych, czytelnik może się pogubić zapoznając się z treścią rozprawy.

Należy również zauważyć, że we Wprowadzeniu (s.11) Autor formułuje dwa stwierdzenia (pomijając pewną nieporadność językową): *Celem prowadzonej analiz była próba sformułowania i dostarczenia zestawu pytań badawczych, których starano się pozbawić rzeczywistości politycznej* (podkreśl. D. W.-D.)- absolutnie nie rozumiem sensu tego zdania. Drugie stwierdzenie, które pozostaje w pewnej sprzeczności ze stwierdzeniem, sformułowanym dwie strony wcześniej, co przywoływałam na stronie pierwszej recenzji: *Celem dysertacji jest wykazanie, że migracja jest procesem, który adaptował się w naszym współczesnym społeczeństwie na dobre oraz ukazanie struktury odpływu Polaków do Wielkiej Brytanii, przybliżenie przebiegu procesów emigracyjnych w warunkach przemian społeczno-gospodarczych oraz gotowości młodzieży do tych wyjazdów. Praca ma za zadanie ukazać proces migracji w ujęciu społecznym, ekonomicznym, ale równocześnie zagrożenia jakie ze sobą niesie* (s. 11). O ile wcześniej Autor dysertacji eksponuje problem migracji młodzieży, to tutaj problem ten ma charakter poboczny. Z kolei kilkanaście stron dalej (s. 26) Doktorant pisze, że: *Celem niniejszej pracy jest przytoczenie najważniejszych koncepcji teoretycznych, tłumaczących w jaki sposób dochodzi do samego zjawiska emigracji i jak jest ono podtrzymywane w czasie*. Tak więc należałoby w trakcie publicznej obrony oczekiwać od Doktoranta jednoznacznego określenia celu pracy i podjętych, empirycznych badań własnych. Nie oznacza to, że w formie językowej musi to być jedno zdanie, jednak dobrze byłoby tutaj osiągnąć jakiś consensus.

Z całą pewnością pierwsze trzy rozdziały pracy (pomijając wprowadzenie, traktowane przez recenzentkę jako rozdział metodologiczny) dotyczące bardzo zróżnicowanych aspektów i wymiarów współczesnych migracji, polskich doświadczeń w zakresie migracji i polityki migracyjnej oraz migracji Polaków do Wielkiej Brytanii po akcesji Polski do UE, pozwalają ocenić wiedzę i kompetencje Doktoranta bardzo wysoko. Doktorant dokonał bardzo wyczerpującej, miejscami może zbyt szczegółowej prezentacji wiodących ale zarazem zróżnicowanych wątków tematycznych, panując jednocześnie nad zachowaniem właściwej proporcji w ich prezentacji. W odniesieniu do niektórych kwestii brak jest jednak bardziej

pogłębionej refleksji i polemiki Doktoranta z przywoływanymi stanowiskami teoretycznymi i zbyt sprawozdawczy tok wielu wywodów, bez wyraźnego wskazania momentów zwrotnych. Przykładem może tutaj być podpunkt 2.3. zatytułowany: *Teorie i typologie migracji* (s. 34-44), w którym analizy rozpoczynają się nie od przeglądu teorii ale od przytaczania różnych typologii migracji i modeli migracji (nie wydzielonych numerowanym śródtytułem), by w końcu dojść do prezentowania teorii.

Przegląd teorii socjologicznych, odnoszących się do problematyki migracji Autor poprzedza jednozdaniowym stwierdzeniem, które budzi sprzeciw recenzentki: *Dotyczą (te teorie – D. W.-D.) motywów decyzji podejmowanych przez migrantów i weryfikuje się za pomocą badań ankietowych* (s. 41). Teorie socjologiczne odnoszą się do wielu innych obszarów zachowań migracyjnych a ich baza empiryczna to raczej nie badania ankietowe ale metody i techniki o charakterze jakościowym (wywiad swobodny, wywiad narracyjny, wywiad zogniskowany, metoda biograficzna itd.). Oczywiście, Autor nie musi znać dokładnie wszystkich znanych powszechnie teorii, zwłaszcza teorii socjologicznych, ale tylko te, które bezpośrednio wiążą się z tematyką pracy. Skoro jednak przywołuje w rozprawie klasyczne badania i publikację W. I. Thomasa i F. Znanieckiego – *The Polish Peasant in Europe and America*) i stwierdza na str. 13, że ich praca o emigrantach polskich (...) *jest potwierdzeniem, że migracje wiążą się z badaniami o charakterze ilościowym, to należy kategorycznie stwierdzić, że to nieprawda. Ich ciągle analizowana i doskonalona metoda badawcza to metoda biograficzna, oparta głównie na pamiętnikach, a nie metoda ilościowa.*

Największe wątpliwości budzi jednak pewna nieadekwatność tytułu rozprawy do jej zawartości. Doktorant nie badał różnych kategorii młodzieży (np. uczniów, młodych pracujących, ale nie będących studentami itd.). Zdaniem recenzentki tytuł winien brzmieć: *Polityczno-społeczne i kulturowe wymiary emigracji Polaków do Wielkiej Brytanii. Na przykładzie studentów łódzkich uczelni.* Zwłaszcza że w teoretyczno-empirycznych analizach nie związanych bezpośrednio z badaniami własnymi Autora, specyfika migracji młodzieży nie została dostatecznie wyeksponowana. Przy rozważaniu możliwości publikacji pracy może warto tę sugestię wziąć pod uwagę.

Zastrzeżenia i uwagi polemiczne dotyczą przede wszystkim wprowadzenia, gdzie zawarte są rozważania metodologiczne i części empirycznej rozprawy, zwłaszcza niektórych kwestii związanych z interpretacją uzyskanych danych empirycznych; będą one przedstawione w dalszej części recenzji. Literatura przedmiotu przywoływana w pracy odnoszona jest w

zasadzie wprost do badanego problemu, choć moim zdaniem zbyt obszernie. Uwagi odnoszące się do części empirycznej rozprawy, zwłaszcza niektórych kwestii związanych z interpretacją uzyskanych danych empirycznych, będą przedstawione w dalszej części recenzji.

4. Ocena znajomości metod badawczych oraz przyjętych i zastosowanych w rozprawie

Mimo wcześniej poczynionych uwag należy stwierdzić, że w toku postępowania badawczego Doktorant zgromadził interesujący i bardzo obszerny materiał empiryczny, uzyskany przy pomocy kwestionariusza ankiety spełniającej raz funkcję ankiety audytoryjnej (realizowanej w trakcie zajęć dydaktycznych na uczelni), raz ankiety rozdawanej [nie ma dokładnej informacji, czy to była ankieta samozwrotna (wrzucana np. do urny), czy też badacz każdorazowo czekał, aż respondent wypełni ankietę, co z pewnością mogło być dużym obciążeniem czasowym; w rozprawie nie ma jednak informacji, ile ankiet zebrano w ten sposób].

We wprowadzeniu do rozprawy zawarte są prawie wszystkie wymagane treści składające się na metodologię badań własnych, choć z jednej strony Autor przywołuje zbyt szczegółowe charakterystyki metod i technik badawczych, które na użytek rozprawy nie zostały wykorzystane, z drugiej zaś nie podaje, kim będą badani studenci, jakich uczelni itp.; tego dowiadujemy się dopiero w rozdziale piątym- empirycznym. Na str. 16 Autor rozprawy pisze, że planując wykorzystanie w badaniu empirycznym technikę ankiety (...) *dokonał dogodnościowego sposobu próby* (rozumiem że chodzi o dobór próby- D. W.-D.), *poddając badaniu jednostki odpowiadające kryteriom ze względu na temat badania*. Nie jest to dla mnie jasne – bo nie znam takiego doboru próby, ale różne rodzaje doboru losowego (probalistycznego) i doboru celowego (nieprobalistycznego). Czy był to dobór losowy czy celowy? I dalej, jeśli dobór losowy, to jaki był operat i kryteria losowania; jeśli zaś dobór celowy, to jakie kryteria doboru, poza tym, że to byli studenci? Jeśli nie było dodatkowych kryteriów, to mimo bardzo dużej liczby przebadanych osób i dużego nakładu pracy i czasu w pozyskiwaniu danych - co sugeruje dobór losowy (550), badanie miało jedynie charakter czysto sondażowy, eksploracyjny, w odniesieniu do którego nie należało formułować żadnych hipotez, a jeśli już, to dopiero po przeprowadzeniu badań w oparciu o uzyskane wyniki. Hipotezy można by wtedy traktować jako propozycję do podjęcia kolejnych badań na ten temat. Doktorant stwierdza również, że (...) *wspart zastosowane metody ilościowe metodami jakościowymi cenionymi w świecie praktyki, zwłaszcza przez instytucje badawcze czy marketingowe* (s. 16). Problem polega na tym, że w rozprawie nie zidentyfikowałam żadnej z

tych metod ani na poziomie konceptualizacji badań, ani na poziomie prezentacji i interpretacji uzyskanych wyników.

5. Ocena stopnia zaawansowania analiz ilościowych i/lub jakościowych oraz sposobu analizy i interpretacji wykorzystanych w rozprawie źródeł empirycznych

Oceniając stopień zaawansowania ilościowych analiz zastosowanych na użytek opracowywania zebranego materiału empirycznego należy stwierdzić, iż analiza ta prowadzona była na poziomie podstawowym, choć wystarczającym. Część empiryczna rozprawy w zasadzie pozwala sformułować pozytywną ocenę warsztatu badawczego mgra Kamila M. Kuśmidra, choć ocena ta w odniesieniu do niektórych kwestii szczegółowych jest mocno zróżnicowana. Istotna uwaga odnosi się przede wszystkim do tego, iż Doktorant nie wyszedł w swoich analizach statystycznych poza proste rozkłady procentowe i nie wykorzystał choćby programu SPSS, który pozwoliłby wskazywać zarówno na siłę jak i kierunek potencjalnych zależności (można by wykorzystać np. współczynnik kontyngencji C Pearsona). Mając tak bogaty materiał empiryczny, uzyskany przy pomocy kwestionariusza ankiety (45 pytań nie licząc 7 pytań z nienumerowanej metryczki), Doktorant nie skonstruował ani jednej krzyżówki z dwóch zmiennych pozametryczkowych. Tym samym materiał empiryczny nie został dostatecznie wykorzystany. Ponadto Autor stosuje zbyt raportową, choć obrazową (wykresy, tabele) formę prezentacji wiodących wątków tematycznych, unikając w zasadzie głębszego namysłu nad podstawowymi różnicami w częstości wskazań, co powoduje, że interpretacja danych jest mało zaawansowana.

W tym miejscu warto odnieść się również do sposobu formułowania pytań w kwestionariuszu ankiety oraz braku niektórych pytań o charakterze metryczkowym. Ze względu na podjętą problematykę nie rozumiem dlaczego Doktorant zrezygnował z dwóch takich bardzo ważnych, fundamentalnych wręcz pytań, dotyczących **nazwy uczelni i kierunku na którym respondent studiował**. Z pewnością studenci ze względu na te dwie zmienne niezależne różnią się w swych opiniach na temat planów migracyjnych. Na marginesie należy zauważyć, że Autor rozprawy nie badał postaw studentów, ale jedynie opinie i poglądy. Aby mówić o postawach w najprostszym ujęciu musimy uwzględnić trzy komponenty – poznawczy, emocjonalny i behawioralny (rozumiany jako skłonność, dyspozycja do konkretnych zachowań). A przecież dominująca część respondentów nie miała nawet incydentalnych doświadczeń związanych z emigracją do WB.

Zastrzeżenia i uwagi polemiczne dotyczą, co wcześniej już zaznaczono, przede wszystkim ogólnie pojętych założeń metodologicznych badań własnych (cel, przedmiot badań, problemy i hipotezy badawcze, zastosowane metody, techniki i narzędzia badawcze, teren badań itd.), organizujących cały proces przygotowywania narzędzia badawczego. Próba udzielenia odpowiedzi na te problemowe pytania badawcze znajduje się w zakończeniu rozprawy. Wcześniej jednak, w ponad dwustronicowych wnioskach z badań Autor rozprawy nie dokonuje wprost weryfikacji hipotez badawczych (6 takich hipotez), czyli nie orzeka *explicite*, że konkretna hipoteza została zweryfikowana pozytywnie lub negatywnie, a jedynie przytacza dane statystyczne (rozkłady procentowe), które mogą stanowić podstawę do takich rozstrzygnięć podejmowanych przez czytelnika pracy. Z pewnością zdecydowanie łatwiej byłoby ocenić wyniki uzyskanych weryfikacji, gdyby każdorazowo, bądź w sposób zbiorczy Autor rozprawy przypominał treść hipotez i posiłkując się wynikami orzekał o efektach weryfikacji. Mówiąc prościej, stwierdzał, czy hipoteza została zweryfikowana pozytywnie czy negatywnie. Oczywiście, pracę syntetyzującą czy agregującą wyniki weryfikacji hipotez może przeprowadzić sam czytelnik rozprawy, w tym przypadku jej recenzent, ale z pewnością nie ułatwia to śledzenia procesu interpretacji danych empirycznych. Co więcej, wśród piętnastu wniosków końcowych, znajdują się zarówno te, przynależne do zweryfikowanych hipotez jak i wnioski bardziej ogólnej natury, wynikające z analiz teoretycznych czy z wtórnej analizy danych statystycznych.

6. Ocena formalnej strony rozprawy (poprawność redakcyjno- językowa, opanowanie techniki pisania pracy, sporządzania przypisów, tabel, bibliografii)

Dokonując oceny formalnej strony pracy należy przede wszystkim stwierdzić, że Doktorantowi z pewnością zabrakło nieco więcej czasu, aby zadbać o jej stronę edytorską. Język rozprawy jest naukowy, najczęściej zobiektywizowany i tylko w nielicznych przypadkach nieco publicystyczny i wartościujący. Jak w każdym tego typu opracowaniu, również i w recenzowanej rozprawie można znaleźć stylistyczne potknięcia językowe (na niektóre z nich wskazywałam w recenzji) i błędy gramatyczne i interpunkcyjne. Pojawiły się incydentalnie fragmenty powtarzające się czy błędy literowe. Bibliografia, wykresy i tabele zostały sporządzone zgodnie z wymogami, czego nie można powiedzieć o przypisach. Po pierwsze, na kilku stronach pracy stosowane są jednocześnie dwa sposoby umieszczania przypisów (w tekście i na dole strony –str. 18, 22, 24, 25, 26,36) – należy przypuszczać, że to zwykle niedopatrzenie przy ostatecznym redagowaniu rozprawy.

W kilku co najmniej przypadkach przywołując jakąś pracę zbiorową Autor rozprawy podaje tylko redaktora (ów) pracy i tytuł, pomijając przywoływanego autora rozdziału w tej pracy i tytułu tego rozdziału (np. s. 38- przypis 92, s.104- przypis 346). Tytuły czasopism raz są brane w cudzysłów, raz nie. Podobnie jest ze stosowaniem kursywy w tytułach- nie jest przyjęta jedna zasada. Najważniejsza jednak uwaga być może ma nie tyle charakter formalny co merytoryczny i odnosi się do tytułów wielu wykresów i tabel, które albo są zbyt ogólnikowe, albo tytuł nie odpowiada zawartości. Tak np. wykres 10 (s.131) prezentujący odpowiedź na pytanie brzmiące: *Czy ma Pani /Pan kogoś w gronie rodziny, znajomych, którzy przebywali lub przebywają w Wielkiej Brytanii?* nosi tytuł: *Łatwość podjęcia decyzji wyjazdu;* z kolei wyniki odpowiedzi na pytanie dotyczące tego, które z wymienionych w kafeterii aspektów pobytu w Wielkiej Brytanii student szczególnie sobie ceni, zaprezentowane na wykresie 13 (s.133) opatrzone zostały tytułem: *Aspekty pobytu w Wielkiej Brytanii.* W wykresach zawierających dwie zmienne metryczkowe, w tym przypadku płeć, nigdzie nie ma w tytule dodane na końcu- według płci. Dokonując analizy zebranego materiału empirycznego z wykorzystaniem dwu pozostałych zmiennych metryczkowych – stopnia kształcenia (studia licencjackie, magisterskie i doktoranckie) - gdzie wyniki prezentowane są tylko w formie tabelarycznej i miejsca zamieszkania (wieś, miasto do 50 tys. mieszk., od 50- 200 tys. mieszk. oraz pow. 200 tys. mieszk. Autor stosuje tę samą zasadę.

Wskazanie, do której kategorii zaliczono rozprawę i ogólna konkluzja

Podsumowując przedstawione powyżej wszystkie oceny, uwagi i propozycje dotyczące rozprawy należy stwierdzić, iż praca doktorska mgra Kamila Mateusza Kuśmidra pt.: *Polityczno-społeczne i kulturowe wymiary emigracji młodzieży z Polski do Wielkiej Brytanii*, jest przedsięwzięciem badawczym, potwierdzającym przygotowanie Doktoranta do samodzielnej pracy badawczej. Rozprawa zawiera wyraźnie sformułowany cel poznawczy, właściwą obudowę literaturową, opiera się na w miarę pomyślnie zrealizowanym projekcie empirycznym, którego rezultaty, mimo uwag, oceniam pozytywnie. Całość rozprawy świadczy korzystnie o umiejętnościach i kompetencjach badawczych jej Autora. Stąd też oceniam rozprawę jako spełniającą wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Spełnia ona bowiem wymagania określone art. 13.1 Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (z dnia 14 marca 2003 r., Dz. U. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.), tzn. **stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a**

Doktorant wykazał się ogólną wiedzą teoretyczną w zakresie nauk o polityce i dyscyplin pokrewnych. Wnoszę więc o dopuszczenie mgra Kamila Mateusza Kuśmidra do dalszych etapów postępowania doktorskiego, a przedłożoną do recenzji pracę rekomenduję jako podstawę nadania mgr Kamilowi Mateuszowi Kuśmidrowi stopnia naukowego doktora nauk społecznych w **dyscyplinie nauki o polityce**.

DDang